

HVAD ER FILOSOFI?

Foredrag over temaer fra bogen "Samfundets Cement", der skal holdes i Gammel Klosters kulturforening, Østerbro, 24. okt. 2018 (kun for Gammel Klosters beboere).

Filosofi, fælles handling og sprog

Vi filosoferer alle sammen. Det meste af tiden handler vi på baggrund af antagelser om, hvordan verden vil opføre sig, reagere på vores handling. Vi kalkulerer i overensstemmelse med regler og love, som vi strengt taget ikke VED, om verdens fænomener vil respektere. Men vi forventer det. Vi tror noget om verden, som det er nødvendigt for os at tro, hvis vi i det hele taget skal kunne handle ind i den. (Illustrer med den faldende kuglepen). Det, vi tror, er vores filosofi.

Men vi mennesker er for svage dyr til at klare os alene. Vi er heldige med, at vi evner at handle som et kollektiv, en fælles vilje, der vil én og samme forandring af en eksisterende tilstand. Den væsentligste grund til, at vi er så gode til det, er, at vi har en så komplekst udviklet, så rigt differentierende sprogegne. I kraft af sproget kan vi påvirke hinandens viljer til den samme opfattelse af en tilstand, en fælles filosofi, og en ønskelig ændring, som ingen af os kan tilvejebringe alene. Vi finder en fælles kropslig indstilling til, hvad der skal gøres. Det er det, filosofi handler om: At afstemme vores indstilling til verden så meget efter hinanden, at vi bliver i stand til at handle i fællesskab.

Til netop det at afstemme vores viljer til en fælles handling har vi udviklet vores sprog. Når barnet skriger for at få mad, oplever det, at det – i hvert fald somme tider – får mad. Det appellerer til moderens gode vilje. Og så kommer hun og ammer, for hun vil gerne have sit barn til at vokse op – og i hvert fald til at holde op med det skrigeri. Som barnet kommunikerer ved hjælp af disse dets tidligste skrig, sådan kommunikerer vi grundlæggende hele tiden. Vi henvender os til den anden eller de andre derude i verden for at få dem til at være med på noget, vi gerne vil, men som vi ikke kan uden dem.

Og tænk nu, at vi ikke havde andet end sådan et ursprog, der ikke bestod af så meget udover den slags skrige-appeller – tænk hvor meget det ville bestemme, hvordan vi tænkte. Så snart vi mødte modstand i verden, så snart noget ikke føjede vores vilje, ville vi opfatte det som noget, der ville noget andet, og henvende os til det som til en anden vilje. Vi ville opfatte alt i verden som udtryk for andre viljer.

Animismen

Vi har kunnet spore den tankegang i de fleste af de kulturer, vi har anset for oprindelige. Andre dyr, planter, ja, selv sten og stjerner var levende væsner med en vilje. Det gjaldt om at gøre disse fremmede viljer gunstigt stemte overfor os, eller evt. om at få magt over dem ved at have en stærkere vilje selv. Den, der var særlig god til at betvinge disse fremmede viljer, fik status af shaman eller åndemaner. Og mange antropologer mener, at sådan en opfattelse af verden faktisk har været udbredt overalt i menneskenes tidligste samfund. Man kalder den shamanisme eller animisme. Vi kender faktisk noget lignende fra de fleste børns udvikling: I en bestemt fase af udviklingen gør børn andre ting, især deres eget legetøj, til levende væsner med viljer.

Menneskenes tidligste samfund var små flokke på vel højst 40-50 individer, der levede som jægere og samlere og opfattede verden som en verden af ånder med viljer. Og for lige at slå lidt fast om proportioner: Sådan var det i hundredtusinder af år. Det er kun godt titusind år siden, vi fandt ud af at dyrke jorden. Og efter denne agrare revolution i overgangen mellem ældre og yngre stenalder udviklede verden sig igen kun meget meget langsomt. Mange historikere siger, at der var mindre forskel på en bronzealderbonde og en 1700-talsbonde end på denne 1700-talsbonde og en moderne arbejder eller funktionær. Animistisk tænkning dominerede i begyndelsen i de tidlige landbrugskulturer, Kina, Babylon, Ægypten. Bønder klarede sig fint nok med lokalt forankrede viljer til at styre den åndelige del af tilværelsen. Men landbrugskultur er bofast og derfor også næsten altid forbundet med handel, hvilket skaber patriarkalske ejendomsrelationer og arbejdsdeling mellem land og by. Og det skaber høvdinge og konger, der er lidt mere end bare store shamaner og også må have lidt mere magtfulde guder til at hjælpe sig med at styre.

Fra animisme til monoteisme

Bønder er bofaste og ønsker tryghed. Men de har rigeligt at se til selv med jordbearbejdning, høst osv., og det at skaffe tryghed blev derfor en del af arbejdsdelingen mellem land og by. De store høvdinge og konger fik stående hære at disponere over, og det at være soldat blev en profession. Bønderne betalte for alt dette gennem skatter. Fra den animistiske tid ved vi, at det at være en stor krigshøvding og det at have særlig adgang til åndeverdenen lidt var to sider af samme sag: Det at være god til at betvinge verdens mange styrende viljer bestod

bl.a. i at være god til at betvinge trusler fra røverhorde og andre, der lod sig friste af de flittige bønders rigdomme. Så en stor høvding havde lidt del i den guddommelige verden. Sådan kender vi fra det gamle Babylon sagnkongen Gilgamesh, der var to tredjedele guddommelig og én tredjedel menneskelig (hvordan det så skulle kunne lade sig gøre). Også fra nordisk mytologi kender vi disse mellemformer mellem det guddommelige og det menneskelige. Pointen er, at det guddommelige ikke var noget uopnåeligt for menneskene. Særlig store høvdinge voksede til guddommelig status.

Men hvor magt samles, der bliver den næsten uundgåeligt brugt til erhvervelse af mere magt. Var evnen til at føre krig først skilt ud som en særlig profession, fik den eller de, der havde magt over hæren også magt over bønderne. Bl.a. i det gamle Babylon udvikledes efterhånden klassestrukturer, jeg skal ikke her gå i detaljer, men de kendte babylonske kongelove (Urnammus lov og Hammurabis lov) viser ganske tydeligt, at vi befandt os i et samfund, hvor der også hvad retfærdigheden angår var forskel på fisk . Og skulle man konsolidere disse forskelle, duede det naturligvis ikke, at det var muligt for en hvilken som helst opkomling at opnå kongestatus, endsige guddommelig status. Sådan opstod der et behov for adskillelse mellem den guddommelige eller åndelige verden og den jordiske, så kongemagten fik noget, der var hinsides almindelige menneskers rækkevidde, at forankre sig i, nemlig den hinsidige guddommelige autorisation. Selve udviklingen af denne forestilling om en overjordisk guddomssfære kom vist fra Persien, men der er ikke tvivl om, at det var en tankegang, der var efterspørgsel på i Mellemøsten, jøderne kendte den også og udviklede deres egen variant, den monoteistiske gud, der ikke tillod, at man anerkendte andre guder. Men det lader vi lige hvile et øjeblik, for der foregik også andre ting ganske tæt på de store landbrugskulturer, og historien udvikler sig ikke efter en lineal.

Fra animisme til filosofi

Sådan cirka imellem de to store mellemøstlige landbrugskulturer, Babylon og Ægypten, og ved det vand, hvorover handel kunne foregå, lå Grækenland. Fordi dette land lå så fordelagtigt placeret for handel og sørøveri, blev der mange mennesker her, der ernærede sig på den måde, og man opbyggede en økonomi, der ikke kunne klare sig uden. Noget lignende skete i det østkinesiske hav, der lå cirka tilsvarende fordelagtigt placeret i forhold til de store kinesiske riger. Bønderne guder hørte til i de områder, hvor bønderne var, og behøvede strengt taget ikke fælde for andre end dem selv. For købmænd, som var afhængige af at fare verden rundt, og

også helst skulle kunne regne med verden derude bag horisonten, var det ikke godt nok at forlade sig på lokalt forankrede guder. For hvem kunne vide, hvad man så kunne risikere at møde derude? B.a. fra noget af den tidligste græske litteratur, som vi kender, Iliaden og Odysseen, får vi et indtryk af, hvad folk, der kommer af animistiske kulturer, forventer sig at kunne risikere at møde: Kykloper, kentaureer osv. Pointen er, at man kunne ikke vide en skid om det. Og det var ikke godt nok for købmænd og sørøvere. For hvem tør begive sig ud i en verden, man ikke kan regne en skid med? Og hvem kan manøvrere i den?

Der var med andre ord et behov for at lede efter forklaringer og årsagssammenhænge, der også duede som forklaring på verdens opførsel ude bag horisonten. Universelle forklaringer, siger vi også. Behovet for sådanne forklaringer gav plads til de mennesker (mænd), der brugte deres liv på at lede efter dem. Dem kalder vi filosoffer. Filosofi var vel dårligt et etableret erhverv i Grækenland, det var vel, ligesom i øvrigt også politik, snarere en overskudsbeskæftigelse blandt friborgere, der enten nassede på samfundsfællesskabet eller havde slaver til at gøre det nødvendige arbejde for sig. Men det var vigtigt nok til, at mænd investerede deres liv i det, så det har givet om ikke andet så social prestige at gøre det. Så de tidligste egentlige filosoffer i vores kulturkreds var de græske naturfilosoffer. Jeg siger: I vores kulturkreds, for filosof-professionen opstod i den kinesiske kulturkreds cirka samtidig. Også indholdsmæssigt indeholdt disse to tidlige filosofiske verdener meget, der mindede om hinanden. Grækerne filosoferede om et fælles princip, som alting var skabt ud fra: Vand(Thales), tal (Pythagoras), atomer (Demokrit), ild (Heraklit). Vi kender desværre meget lidt til naturfilosoffernes tanker, vi kender dem næsten udelukkende gennem sekundærlitteratur. Men den smule, vi ved om Heraklit, kan f.eks. minde meget om taoisterne i Kina: De så alting som udtryk for modsætningen mellem ying og yang. I det kinesiske kulturområde var der også en stor filosof, der satte retfærdigheden som det øverste princip. Han hed Mo Tzu, og han kan vel karakteriseres som en art mellemting mellem Platon og Jesus. Man kalder ham også for kærlighedens filosof, men udfra det, jeg har læst om ham, tror jeg, det ville være rigtigere at kalde ham retfærdighedens filosof. For han mente – i modsætning til Jesus – at kærlighed ikke kan trives uden retfærdighed.

Da den græske kultur begyndte at falde sammen, begyndte filosofferne at lede efter faste værdier. Platon, og måske også hans helt, den ikke-skrivende filosof Sokrates, søgte ideernes evige verden, Aristoteles søgte den kosmologiske orden. Hvis den ydre politiske verden truede med at falde fra hinanden, var det vigtigt at kende de

principper, hvorfra det var muligt at genrejse den. Og Platon og Aristoteles søgte på hver deres måde sådanne principper. Aristoteles blev lærer for Alexander den Store, der grundlagde et verdensrige og drak sig ihjel, før han blev fyrre.

Monoteismen afløser filosofien

Når de græske bykulturer begyndte at forfalde, skyldes det meget, at købmandskulturer har det med at sprede sig og selv skabe de centre, der ender med at udkonkurrere dem. Således også med Grækenland. Grækerne havde selv grundlagt mange af den italienske halvø's bystater, men det endte med, at det var romerne, der blev stærkest – og til sidst faktisk erobrede Grækenland. Af én eller anden grund filosoferede romerne ikke særlig meget – måske fordi der i deres rige ikke VAR noget ukendt ude bag horisonten, der krævede filosoffer for at kunne tackles. Der var jo bare mere Romerriget! Romerriget blev et verdensrige, det ukendte udenfor rigets grænser var ikke værd at beskæftige sig med. Der var også rigeligt indenfor grænserne. Til sidst blev riget også for stort til at kunne regeres fra eet centrum. Selv om romerne blev berømte for deres vejbygningskunst, så tog bare det at flytte en ordensopretholdende hær fra den ene grænseegn til den næste for lang tid til at hindre barbarernes hærgen. Og først blev Romerriget delt i to, så vidt jeg husker i det femte århundrede. Og så begyndte den vestromerske del af riget at falde fra hinanden i mindre feudale len. Byerne, som havde huset de borgere, der havde overskud til at være kulturbærende, forfaldt. Og bønderne havde ikke brug for naturfilosofi, men for religion, så naturens evige kredsløb fortsat ville være til at regne med. Så det, der nu blev efterspurgt, var ikke universel filosofi, men religion. Og religion ville i Romerriget sige jødisk monoteisme uden stammechauvinisme. Kristendommen omformede jødernes religion fra at være dyrkelsen af en gud, der havde udvalgt sit særlige folk, til at være en religion, hvor alle folkeslag skulle gøres til Herrens disciple. Og Romerriget var netop alle folkeslags forening. Så de senromerske filosoffer – Ambrosius, Augustin, – var kirkefædre.

Det var en forfaldstid. De rige borgere med fritid til at være kulturbærende havde holdt til i byerne, men byerne gik stærkt tilbage. Og bønder havde ikke fritid til at bære på kultur. I det første årtusind indtrådte det, man kalder bogdøden. Det meste af den græske litteratur, bortset fra Platons vigtigste værker, gik tabt for europæisk kultur (Så vidt jeg husker faldt bogproduktionen i det vestromerske rige fra noget med 10.000 om året nogle år før år 400, til kun 10 nogle år senere). På landet var

analfabetismen mere udbredt, og den voksede i disse århundreder, for hvad nytte havde bønder vel af at læse Pythagoras og Aristoteles?

Mange af bønderne kom utvivlsomt af animistiske kulturer med masser af hvad vi i dag kalder overtro i bagagen. I forhold til denne folketro var kristendommen med dens monoteisme hverken opium for folket eller overtro, men et rationelt fremskridt, som faldt tørt. Animisme er ikke uproblematisk i bondekulturer: Shamanen er lige så god til at fejle, som han er overtroisk. Så når det går godt, er Shamanen helt. Når det går skidt, er han skurk. Og det gik skidt. Romerriget var vokset ud over evne, og bønderne ville have syndebukke for det sociale forfald. Den tidlige kristendom gik ikke overtroen i møde med hekseforfølgelser, tværtimod, den hævdede, at der ikke fandtes hekse, det var kun Gud, der kunne udrette mirakler. Og samtidig tilbød den himmelsk retfærdiggørelse for det jordiske livs uretfærdige lidelser, et fristende løfte, hvis manglende indfrielse det ikke var nogen beskåret hverken at be- eller afkræfte.

For ikke at ende i samme rolle som de uheldige shamaner prædikede kristendommens forkyndere, at vi tålmodigt skulle finde os i det jordiske livs ufuldkomnheder. Kirkefaderen Augustin var f.eks. modstander af dødsstraf, selv ved forbrydelser imod troen, fordi man derved definitivt berøvede synderen muligheden for at omvende sig eller angre. Og det var kun Gud forundt at bestemme over menneskenes frelse eller fortabelse. I det hele taget understregede den tidlige kristendom adskillelsen mellem det åndelige liv og det jordiske. Men den gjorde det ikke for at give en eksisterende magt guddommelig autoritet, snarere gjorde den det for at oprette et domæne, som den kunne herske over i fred, uden at blive antastet af de magtkampe og rivaliseringer mellem lokale høvdinge og fyrster, som i stigende grad afløste Pax Romana.

Kirkens forfald

Alt dette forandrede sig, efterhånden som tidlig middelalder blev til sen middelalder. Det, som forandrede sig mest, var formentlig kirken selv. Fra at have skullet tilkæmpe sig suveræn ret til at udøve autoritet over det, Augustin kaldte Guds Stad, nemlig menneskenes åndelige anliggender, deres tro, tiltuskede kirken sig mere og mere jordisk magt. Behovet for at finansiere korstogene lærte den at inddrive skatter (tiende), og rige adelsfolk købte sig adgang til Paradis udenom Skærsilden med overdådige donationer. Så få århundreder efter årtusindeskiftet var den katolske kirke Europas suverænt største og eneste overnationale

ejendomsbesidder, den ejede mellem 10 og 25% af jorden i de forskellige lande, mest i de mest betydende lande. Samtidig blev dens lære mere og mere livsfjern og forvandlet til fidusmageri, der skulle skræmme og lokke folk til at købe aflad. Dens magthavere fik interesse i at skjule kristendommens virkelige budskab for menighederne. Det gjorde de dels ved at prædike på for de fleste uforståeligt latin og græsk. Dels ved at værne om lærdomsmonopolet, så man strengt kunne kontrollere, hvem der kunne læse, og hvad de fik adgang til at læse. I tiden omkring reformationen forbød den i flere hundrede år ligefrem menigmand at læse bibel.

Denne forvandling kunne naturligvis ikke lade sig gøre fredeligt. Bønderne protesterede og begyndte allerede fra 1200-tallet at gøre oprør. Ofte var disse oprørs anførere bondepræster, der ikke levede indenfor klostermurenes beskyttelse, men delte livsvilkår med bønderne og prædikede for dem på deres eget sprog. Midt i 1400-tallet, efter at én af disse præster, Jan Huus fra Bøhmen, var blevet brændt på bålet af kirke og kongemagt i skøn forening, omstyrtede bønderne kongemagten og omdannede Bøhmen til en republik, der bl.a. eksperimenterede med socialistisk fællesejendom. Denne republik holdt i 16 år, trods hele 5 korstogshæres stormløb. Til sammenligning holdt den af Karl Marx så berømmede Pariserkommune i 71 dage, og den var vel at mærke Marx's eneste empiriske holdepunkt for tesen om, at arbejderklassen skal bære socialismen frem. Det er måske sørgeligt at sige, men det har snarere været bønder end arbejdere, der lavede revolutioner, det var det også i Rusland og Kina. Undskyld, Karl Marx, jeg ved godt, du har jubilæum i år!

Bondeoprørene var rettet mod kirken, og kirken svarede på den folkelige udfordring med sindelagskontrol og inkquisition. Mens den tidligere havde været imod dødsstraf, gik dens lærde hoveder, f.eks. Thomas Aquinas, der med årene skulle få enorm tyngde på både den ene og den anden måde, nu ind for, at kirken kunne tillade dødsstraf for forbrydelser imod troen, altså for kætteri (vi er i slutningen af 1200-tallet). "Til gengæld" skulle den være åben for at give selv den værste kætter mulighed for at angre og få syndsforladelse lige til det sidste, så sjælen blev frelst (Der kunne dog ikke gives dispensation for den rent kropslige dødsstraf, for det kunne jo få den dømte til at hykle anger. Hvilket vel viser, at selv den vise Aquinas ikke troede på, at løftet om himmelsk retfærdiggørelse havde lige så stor appel som et par år mere i det uretfærdige jordeliv). Fra at gå ind for dødsstraf for kætteri var der ikke langt til de hekseforfølgelser, der udnyttede den stadig eksisterende folkeovertro til at aflede bøndernes oprør.

Reformation og rationalisme

Nå, men for at gøre lang historie kort, så lykkedes afledningen ikke rigtigt. I nogle lande kulminerede bondeoprørene jo med, at man gjorde op med kirkevældet og eksproprierede kirkegodserne, ikke til bønderne, men til konger og fyrster, der jo netop af den grund ofte var meget imødekommende overfor reformationslederne. Bønderne fik en lang næse, hvis de da ikke ligefrem blev slagtet som gale hunde (Luther)! Og også efter reformationen havde man brug for at puste til folkeovertroen for at få bønderne til at glemme oprørene. Så hekseforfølgelserne fortsatte og intensiveredes vist endda også nogle steder. Men lærdommen, som man havde brugt tusind år på at overbevise masserne om kun var mulig i kraft af en kirkelig autoritets fortolkende vejledning, blev hjemløs efterhånden som klostrene blev eksproprieret og nedlagt. Troen forsvandt imidlertid ikke fra dag til dag, den var blevet forkyndt og tugtet ind i europæernes hoveder i mere end tusinde år og var vævet ind i mange af dagliglivets simpleste gøremål. Den rette kristentro som alternativ til kirkehykleriet, og ikke et opgør med troen i sig selv, havde været en del af bondeoprørernes program. Og heller ikke konger og fyrster havde nogen interesse i sådan et opgør. Det var simpelthen ikke en sag. Men når der ikke længere var en kirkelig autoritet til at fortolke, måtte folk jo have anden adgang til troen, og det fik de i kraft af at have en samvittighed og en fornuft. Den vished, hvormed vi såvel mærker samvittighed som ser fornuft, var Guds stemme, der talte til os i vort indre. Filosofen Rene Descartes (berømt for sit cogito) talte om et klart, distinkt lys, i kraft af hvilket vi indså såvel matematiske som andre selvindlysende sandheder, såsom at når vi tænkte, så måtte vi også være til. Og Luther talte om, at visheden om troens sandhed tilvejebragtes de få udvalgte gennem Helligåndens oplysning. Så Gud havde nedlagt en fornuft i os, som gjorde, at vi uafhængigt af nogen autoriteter kunne være sikre på, at der var overensstemmelse imellem hvad vi tænkte, og hvordan verden rent faktisk opførte sig. Det var Gud, der garanterede, at logikken i vores tænkning var i overensstemmelse med verdens logik.

Den positive modernitet

Fornuften og samvittigheden var altså Vorherres stemme, der talte til os. Det, som giver den påstand en vis appel, er, at vores – eller i hvert fald de flestes – oplevelse af fornuft og samvittighed er, at de siger os noget, som er, som det er, uafhængigt af vores egen vilje. Vi kan ikke beslutte os til at have god samvittighed, hvis den er dårlig, og vi kan ikke beslutte os til, at noget, som virker tåbeligt på os, er fornuftigt. Der ER ligesom en anden stemme end vores egen, der siger det. Eller det synes vi i

hvert fald. Men så var det, der kom denneher stædige skotte, der hed David Hume. Han troede ikke rigtigt på Vorherre. Og hvis der ingen Vorherre var, så VAR der heller ikke noget, der garanterede, at logikken i vores tænkning var i overensstemmelse med fænomenernes opførsel i verden. INTET tvang verden til at opføre sig, sådan som vi tænkte, at den var nødt til at gøre. (Billiardkuglerne, der støder sammen). Det eneste, der fik os til at tro, at der var det, var vanen. Vi var vant til, at sådan var det, derfor tillod vi os at tro, at sådan ville det nok blive ved med at være. Man kunne måske tilføje: Vanen og så filosofien. Vi er nødt til at filosofere. Vi er nødt til at gøre os antagelser om verden, hvis vi skal kunne handle målrettet og meningsfyldt i den, også selv om vi ikke ved, om vi får ret. For vi kan ALDRIG vide, at vi får ret. Antagelser er noget, vi tror og ikke noget, vi ved. Men man kan sige, at hvis vore handlinger lykkes, har vi en vis baggrund for at tro, at vore antagelser var rigtige.

På samme måde var samvittighedens stemme for Hume ikke andet end følelsesimpulser eller instinkter i vores indre. Hume forklarede faktisk, at disse følelser var, som de var, fordi vi var afhængige af hinanden. Derfor havde naturen udstyret os med forkærlighed for de følelsesimpulser, der gavtede hele fællesskabet. Vi ville det, der bragte os alle lykke. Men vi kunne strengt taget lige så lidt være sikre på, at vore følelser fortalte os det rigtige, som vi kunne være på, at fornuften gjorde det.

Vi kan aldrig være sikre. Det havde Hume efter min mening ret i. Jeg har gjort lidt ekstra ud af ham her, fordi jeg synes, hans filosofi på mange måder både er noget af det enkleste og klareste og noget af det mest dybsindige, der er skrevet. Det var der desværre ikke mange af hans samtidige, der syntes. Hans bøger blev omtrent ikke solgt, og kun meget få læste ham, til gengæld blev mange provokeret af ham. Han var nok heldig med, at han levede på det britiske ørige, ellers havde han utvivlsomt fået kirken på nakken.

Der er filosoffer, der har forsøgt at gå i rette med Humes filosofi, bl.a. tyskeren Immanuel Kant. Kant mente, at der findes discipliner – f.eks. matematikken – der giver sikker viden om verdens opførsel uafhængigt af vore vaner. Og han mente, at det er vores fornuft, og ikke vore følelser, der fortæller os, hvad der er moralsk rigtigt. Det, som er moralsk rigtigt, er at stræbe efter at handle sådan, som man mener alle burde handle, sagde Kant. Altså, det var et anliggende for fornuften at finde ud af det, ikke for følelsen. Han sagde ligefrem, at følelserne var kræft for den moralske erkendelse. Man kunne måske spørge, hvad Kant så ville svare den, der

mente, at Jorden burde gå under, og brugte al sin fornuft til at finde ud af, hvordan man bedst stræbte imod det?

Men jeg synes ikke, at Kant virkelig gav Hume et svar, hans argumenter blev kun senere filosofers undskyldning for at springe over de problemer, Hume rejste. De blev efter min mening aldrig løst. Men det er en længere diskussion, som jeg undlader her. Verden havde ikke brug for at løse dem, for det gik meget godt med at køre på vanetænkning og subjektive følelser. Hume levede lige omkring det tidspunkt, hvor den industrielle revolution gik i gang, og den startede på de britiske øer – og i Flandern, vel også. Der er flere grunde til, at den industrielle revolution gik i gang. Vi skal ikke gå i detaljer med dens blodige forhistorie her – fordrivelse af de fattigste bønder, koloniseringen af Amerika, den brutale import og anvendelse af slaver til bomuldsproduktion osv. – men noget af det, der gjorde, at den kunne resultere i sådan en næsten grænseløs vækst, som den jo gjorde, var, at man var begyndt at udnytte fossil energi. Man havde formentlig kendt til stenkullet langt tilbage i tiden, men så længe man havde træ nok, var det lettere at gå til. Krige, flådebygning, genopbygning efter krige, samt det, at man brugte trækul til at lave jern, havde imidlertid skabt træknaphed, ikke mindst i England, hvor træpriserne nærmest eksploderede. Så begyndte man at grave kul. Det var mere besværligt og energikrævende, men det gav adgang til – syntes det dengang – næsten uudtømmelige ressourcer. Og man fandt ud af, at de pumper, hvormed man pumpede vandet væk fra minegangene, de kunne bruges til meget andet – bl.a. til at drive spindemaskiner og bygge lokomotiver. Fra omkring 1750 startede et økonomisk boom på de britiske øer, der i løbet af de følgende to århundreder skulle både mangedoble befolkningstallet og gøre dem til verdens absolut dominerende magt. Og dette boom bredte sig til det meste af det øvrige Europa.

Modernitetens kollaps

Så filosoferne troede på fremskridtet og bekymrede sig mindre om detaljerne. Det gjaldt stort set alle slags filosoffer fra den liberale Adam Smith (der i øvrigt var Humes gode ven) og den konservative Hegel over den såkaldte positivist Comte, der gjorde det at koncentrere sig om resultaterne og undlade at fordre absolut vished til en videnskabelig dyd, til samfundsomstyrterne Marx og Engels på den ene side, og den højreekstreme Friedrich Nietzsche på den anden. Der kan siges meget om den fremskridtstro, der beherskede det nittende århundredes filosofi, og om faren ved at fortrænge forudsætningerne for eens filosofi, men det har vi ikke tid til. Vi må konstatere, at i det tyvende århundrede fik optimismen sit afgørende knæk. Man

havde troet, at vi blev mere og mere civiliserede, og at det først og fremmest betød, at vi blev stærkere og stærkere rent moralsk. Man mente, at den materielle fremgang, som industrialiseringen førte med sig, beviste det. Selv arbejderne og de fattigste fik det efterhånden bedre, mente de fleste, og efterhånden blev man ligefrem så tryk ved dem, at man accepterede, at de fik politisk indflydelse. Men glansbilledet krakelerede fuldstændigt i løbet af det tyvende århundrede. I århundredets første halvdel kollapsede den moral, som man havde troet satte sig stærkere og stærkere igennem, fuldstændigt, og menneskene begik forbrydelser imod hinanden i en skala, som historien hidtil aldrig havde set. Samfundsmoralen var ikke blevet stærkere, men meget svagere. Og jeg tror, det i høj grad var en følge af den industrielle revolution. Når vore moralske følelser fungerer, er det fordi vi kan sætte os i hinandens sted. Det er det, der vækker vores empati eller indignation, altså de moralske følelser, Hume og i høj grad også Adam Smith havde talt om. Og det er det, at vi handler på baggrund af de følelser, der får vore samfund til at hænge sammen. Men den industrielle revolution havde gjort det langt sværere at vække de følelser. Vore instinkter blev udviklet i de små jæger-samler-flokke, vi begyndte med at tale om, og var tilpasset dem. I bondesamfundene fungerede de nogenlunde, selv om land og by oftest forstod hinanden meget dårligt, for bøndernes landsbyfællesskaber var også overskuelige enheder, hvor alle vidste alt om alle, og man næsten pr. automatik satte sig i hinandens sted. Men den industrielle revolution havde med sin eksplosion af nye arbejdsdelinger og nye erhverv gjort det næsten umuligt for os at have tilstrækkeligt kendskab til hinandens livsomstændigheder til, at vores gensidige forståelse, endsige vore moralske følelser, kunne vækkes. Vi var blevet meget mere fremmede for hinanden, derfor blev det langt lettere for os at handle brutalt i forhold til hinanden, og også uden at engagere os i den skade, vi gjorde på det miljø, vi efterlod til vore efterkommere. Det er i mine øjne langt fra tilfældigt, at den industrielle revolution kulminerede i racisme, kz-lejre, holocaust, 2 verdenskrige og 2 atombomber.

Siden har vi haft kold krig og endnu en industriel revolution, it-revolutionen, samt en efterhånden iøjnefaldende truende klimakatastrofe. Ingen af de ting har i mine øjne givet nogen grund til at genoplive fremskridtsoptimismen, tværtimod oplever jeg snarere tingene sådan, at vi er længere væk fra en bæredygtig moralsk sammenhængskraft end nogensinde. At den kolde krig ikke blev varm skyldes nok snarere frygt for den definitive a-katastrofe end styrkelse af den mellemfolkelige moral. It-revolutionen har bragt et hav af ny arbejdsdelinger, nye kløfter, til verden. Og de øgede kommunikationsmuligheder udvider ikke vores livserfaring, men gør

det blot muligt at opsøge netop de informationer, der bekræfter, hvad vi mente i forvejen. Samtidig lærer vi at tage på selv de moralsk mest udfordrende informationer med ubekymret letsind. Filosofien reagerer på det hele med en ekstrem subjektivism: Det handler alt sammen om, hvordan man kan fortælle sin fortælling, siger postmodernisterne. Når vi hverken kan tro på fornuften eller samvittigheden, er alt lige gyldigt og lige rigtigt. Det var cirka også det, den højreekstreme Nietzsche sagde for over hundrede år siden. Og hans konklusion var, at så er alt også tilladt. Det er en ekstremt farlig konklusion. Jeg synes, vi må kunne hitte på noget bedre. Vi er enormt kreative sociale dyr med en enestående evne til at kommunikere og følelsesmæssigt udrustet til at tage vare på hinandens velbefindende. Kan vi virkelig ikke komme længere end til at ødelægge alt for hinanden?